

дітей обох статей, тобто правам дітей щодо отримання «головщини» за вбитих батька або матір.

Починаючи з конституційного документа, який мав назву «Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін» [6] (які отримали назву Конституція П. Орлика), можна говорити про спроби затвердження прав та обов'язків дитини в конституційному праві. У Конституції П. Орлика (від 5 квітня 1710 р.) діти визнавались особливим суб'єктом права на освіту — «у православних церквах мало здійснюватись навчання дітей “вільним мистецтвам”» [7, 34]. Також козацькі вдови, дружини і діти-сироти звільнялись від виконання повинностей та сплати податків [6]. Це була перша спроба конституційно задекларувати особливу державну допомогу дітям, які втратили батьків на військовій службі чи війні, що стало першим кроком на шляху подальшого розвитку прав дитини.

Суттєві зміни відбулися в закріпленні конституційно-правового статусу дитини у XVIII ст. з прийняттям такого документа, як «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.) [8]. У цьому збірнику норм феодально-кріпосницького права вперше використовується термін «неповнолітня людина» і це було пом'якшуючою обставиною у разі скоєння злочину.

Реформа системи освіти першої половини XIX ст. зробила внесок у становлення культурних прав дитини. Так, прагнучи подолати безграмотність, Міністерство народної освіти затвердило «Попередні правила народної освіти» [9, 70–79]. У відповідності з цим документам кожна дитина, незалежно від майнового стану, мала можливість отримати початкову освіту.

У «Зібранні малоросійських прав» 1807 року містилась правова дефініція «неповноліття». Неповнолітніми вважались хлопчики віком до 18 років, дівчат-

ка — до 13 років (після досягнення цього віку діти мали право успадковувати майно, дівчатка могли виходити заміж), також було проголошено принцип рівності у спадкуванні народжених дітей і тих, що мали народитись [4]. Грунтуючись на аналізі розділів 11, 12, 13 цієї пам'ятки вітчизняного права, можливо стверджувати, що було внесено нове трактування права спадкування та інституту опіки, що в цілому збагатило об'єм прав дитини [10].

У «Загальному цивільному уложенні Австрійської імперії» 1811 року [11, 9], яке діяло на частині території сучасної України, підкреслювалась особливість правового статусу дитини. Цією правовою пам'яткою, гарантувався захист малолітнім та неповнолітнім дітям, тобто містились окремі правові особливості до досягнення 7-річного віку, до 14 років та 24 років.

Вагомий внесок в розробку конституційно-правового статусу дитини зроблено вченими того часу. У XIX ст. П. Д. Лодій видав твір «Теория общих прав, содержащая в себе философское учение о Естественном Всеобщем Государственном праве». В окремих розділах цієї наукової праці були досліджені права дітей. Так, параграф 72 розділу V гарантував державний захист дітей від жорстокого поводження дорослих. Науковцем пропонувалось втілення принципу особливої державної охорони певних категорій громадян, зумовлених фізичними, психологічними та віковими особливостями. Зазначалась необхідність надання гарантій прав кожній дитині у державі та здійснення постійного нагляду за реалізацією батьками прав і обов'язків по вихованню дитини. Послідовною виглядає думка П. Д. Лодій щодо забезпечення, у разі потреби, необхідної альтернативи батьківському вихованню дитини у гідних умовах [12, 29].

Один із членів Кирило-Мефодіївського товариства — Г. Андрузький розробив «Начерки Конституції Республіки» (1846–1847 рр.), у яких містяться згадки про окремі права, що гарантувались дітям [7, 58]. Наприклад, розглядається

право на освіту для дітей різних соціальних рівнів.

Політичним діячем та вченим М. П. Драгомановим розроблено більш докладний проект Конституції під назвою «Проектъ оснований устава украинскаго общества “Вольный Союзъ”» (1884 р.), який також містив норми, спрямовані на визначення державного забезпечення прав дітей. Зокрема, передбачалось запровадження безкоштовної початкової (для всіх дітей), середньої та вищої (для дітей обдарованих, незалежно від матеріального становища їхніх родин) освіти; утримання таких дітей за громадські кошти протягом періоду навчання. Крім того, було переглянуто зміст права на працю та вказано у законопроекті норму, якою заборонялася праця дітей віком до 14 років на фабриках [13, 104].

На початку ХХ ст. Конституцією М. Грушевського в окремому розділі закріплені «права громадян України», що заклало міцний фундамент для майбутнього визначення конституційних прав та свобод дитини в самостійній Україні. Так у Статуті повітових органів Української Національної Ради пасивне виборче право надавалося лише особам, які досягли 20 років. Ця норма дає змогу дійти висновку, що дитина не визначалась суб'єктом політичних прав [14, 175–180].

У Західноукраїнській Народній Республіці (далі — ЗУНР) згідно з нормами конституційного законодавства право на освіту дитини гарантувалось та регулювалось державою. Державна турбота про дітей виявлялась у фінансовій підтримці урядом ЗУНР певних категорій населення, що важливо для виконання правових норм. Така підтримка уряду була системним явищем для тогочасних українських земель у складі різних державних утворень, як в ЗУНР, так і в УНР.

Відповідно до державного Устрою Західноукраїнської Народної Республіки (1921 р.), дитиною вважалась особа до досягнення нею 18-річного віку, а виборче право громадяни республіки отримували з 21 року, що підтверджує

відсутність політичних прав дітей у ЗУНР.

31 березня 1921 року обраний президентом ЗУНР Є. Петрушевич розглядав положення про матеріальне забезпечення родин загиблих на військовій службі. Цей документ закріплював конституційні права дитини. Параграф 2 надавав право родинної ренти дітям як окремому суб'єкту правовідносин. Параграф 10 вказував, що дитиною є особа до досягнення нею 18-річного віку; у віці з 18 до 24 років призначалась сирітська рента у випадках недієздатності чи навчання дитини; при одруженні дитина втрачала право на сирітську ренту, також дитина втрачала це право, якщо довго перебувала на безкоштовному вихованні у спеціальних закладах. Параграфом 11 закріплено право на сирітську ренту лише для дітей, народжених у законному шлюбі. Відповідно до параграфа 12 сирітська рента призначалась, якщо дитина жила з матір'ю. Для однієї дитини вона складала 30 %, для кожної наступної дитини — 20 % повної ренти, що належить родині покійного батька. У випадках, коли дитина залишалась круглою сиротою, вона могла претендувати на 40,5 % повної ренти, що належала батьку. Параграфом 15 закріплювалась норма про виплату щомісячної сирітської ренти [13, 103–109].

Враховуючи вказані параграфи документа, можна казати, що категорія «діти» визначається за формальним віковим критерієм і розглядається як окремий суб'єкт права. Саме Є. Петрушевичем вперше розглянуто правовий механізм одержання державної фінансової допомоги для дітей різних категорій [16].

Законодавство ЗУНР на той час детально визначало громадянство дитини в більшості випадків як похідне від громадянства її біологічного та законного батька. Осередко зазначалось, що у вирішенні цього питання існували певні винятки, які були вказані в Розпорядку Державного Секретаріату [17].

Урядовою Комісією з розробки Конституції Української держави 30 серпня 1920 року було запропоновано проект

Основного Державного Закону Української Народної Республіки. Особливу увагу приділено розділу про права та обов'язки громадян, де саме визначалась рівність всіх перед законом. В цьому розділі були вказані і права дітей: артикул 32 — загальнообов'язкове безкоштовне навчання у початкових школах для всіх дітей шкільного віку; артикул 42 — видання окремого закону, який визначав би права громадян національних меншин у школі та публічному житті; артикул 36 — державна охорона праці неповнолітніх, жінок та жінок під час материнства [18, 128]. Даний проєкт було представлено Всеукраїнською Національною Радою й прийнято за основу майбутньої Конституції Української Народної Республіки.

Проєкт одного з учасників Комісії з розробки Конституції, професора О. Ейхельмана (1921 р.), був найбільш конкретизованим документом конституційного характеру в українській політико-правовій сфері того часу. В ньому вказано вік повної дієздатності — 25 років, також після досягнення дитиною 17-річного віку передбачалась можливість відмови від громадянства УНР та надавалось право самостійно обирати релігію. Обов'язковою зазначалась початкова освіта для дітей, які досягли 8-річного віку. Відповідальність за реалізацію цього права була покладена на батьків або опікунів. Навчання у народних початкових школах мало бути безкоштовним [7, 125]. Відповідно до цього законопроекту, з 17-річного віку діти отримували можливість самостійно реалізувати значний обсяг гарантованих конституційних прав і свобод.

Вказані проєкти конституцій хоча й не набули юридичної сили, однак ідеї та концепції, що в них втілювались, мали важливе значення для становлення та розвитку прав, свобод та обов'язків дитини.

Особливе місце у формуванні правової свідомості людей та становлення прав і свобод дитини зайняв процес політичної розбудови Української Соціалістичної Радянської Республіки та Української Радянської Соціалістичної

Республіки на всіх його історичних етапах.

Після Другої світової війни у міжнародному співтоваристві настає період глобального переосмислення підходів до визначення та втілення в національному законодавстві прав людини. Перебуваючи у складі СРСР, Україна послідовно приймає чотири Конституції, у 1919, 1929, 1937 та 1978 роках [19]. Кожна з них у відповідності до того часу все більш детально розкривала права, свободи та обов'язки людини, в тому числі дитини.

Так, згідно з Конституцією 1929 року [21] державою забезпечувалась всебічна та безоплатна освіта, пізніше нормами конституційного права цьому питанню приділялося ще більше уваги (ст. 19 Конституції 1937 року [22], ст. 25 Конституції 1978 року тощо).

Незважаючи на тоталітарний режим, держава приділяла увагу конституційно-правовому розвитку дитинства. Українська РСР здійснювала правовий захист «матеріальною і моральною підтримкою материнства та дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг» (ст. 33 Конституції 1978 року). Також Конституцією 1978 року встановлюється заборона дитячої праці (ст. 40), приділяється увага піклуванню та вихованню дітей батьками (ст. 67) та інше [23]. Ці норми мали не тільки ідеологічний характер, а і практичне застосування. Слід враховувати, що конституції радянського періоду були сформовані не самостійною українською спільнотою, на власний розсуд, а «насаджені» владою Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Конституція Української РСР 1937 року співвідноситься з Конституцією Української РСР 1978 року за змістом регламентації прав та свобод дитини за прикладом співвідношення Женевської декларації прав дитини 1924 року з Декларацією прав дитини Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 1959 року [25]. Загальні положення щодо прав свобод та обов'язків були задекларовані в конституційних та міжнародних документах. Однак індивіду-

альне закріплення та система захисту конституційно-правового статусу дитини знайшли відображення дещо пізніше (в Конституції Української РСР 1978 року та Декларації прав дитини Генеральної Асамблеї ООН 1959 року).

Політичні зміни 1985–1990 років відобразились на реальному закріпленні конституційних прав дитини. У «Декларації про державний суверенітет України» були враховані сучасні наукові концепції щодо забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина [26].

З часу проголошення незалежності України одним з перших кроків в закріпленні конституційно-правового статусу дитини стає ратифікація Україною «Конвенції ООН по права дитини» 27 лютого 1991 року [27], яка є взірцем документа, захищаючого права та свободи дитини у світовому співтоваристві. Внаслідок вступу України 9 листопада 1995 року до складу Ради Європейського Союзу було ратифіковано ряд європейських конвенцій, декларуючих права, свободи та обов'язки дитини та прийнято зобов'язання по їх виконанню («Європейська конвенція про здійснення прав дітей», «Європейська конвенція про усиновлення дітей», «Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом» та інші). Внаслідок цього національне законодавство відповідає теоретичним та практичним накопиченням у цій сфері.

Системний аналіз положень Конституції України надає можливість розглянути правовий статус дитини як складову правового статусу людини (наприклад, «кожен», «всі» тощо). Таким чином держава ставить перед собою завдання на одному рівні захищати права особи, незалежно від жодних особливостей, у тому числі вікових. У той же час через специфічні потреби дитини та неможливість їх самостійної реалізації виникає необхідність наукового обґрунтування концепції спеціального конституційно-правового статусу дитини. Підвищення та окреме виділення правового статусу дитини в конституційних нормах дозволить ліквідувати існуючі недогляди та правові прогалини. Слід

зазначити, що такий підхід покращить ефективність державного гарантування та захищеності інтересів підлітків.

Наведений науковий аналіз історичних витоків становлення та розвитку нормативного визначення та регулювання прав дитини в Україні не претендує на всебічність та завершеність, втім надає можливість зробити висновок, що у генезисі конституційно-правового статусу дитини в Україні можливо виділити три періоди: перший — дорадянський період починається від найдавніших часів та триває до 1919 року; другий — радянський період починається з 1919 року та триває до 1991 року; третій — сучасний період, характеризується тенденціями реформування конституційного законодавства України з метою удосконалення захисту прав та свобод дитини та науково-практичного виокремлення конституційно-правового статусу дитини як спеціальний.

Ключові слова: дитина, права, свободи і обов'язки, конституційно-правовий статус, Конституція України.

У статті розглянуті історичні періоди становлення та розвитку конституційно-правового статусу дитини в Україні. В залежності від соціально-економічних та політичних відносин запропоновано виділяти дорадянський, радянський та сучасний періоди розвитку конституційно-правового статусу дитини.

В статье рассмотрены исторические этапы становления и развития конституционно-правового статуса ребенка в Украине. В зависимости от социально-экономических и политических отношений предложено выделять досоветский, советский и современный этапы развития конституционно-правового статуса ребенка.

The article outlines the historical periods of the emergence and development of the Constitutional legal status of a child (a person under age) in Ukraine. Depending on socio-economic and po-

litical relations the author suggests defining pre-Soviet, Soviet and modern periods in the development of Constitutional legal status of a child.

Література

1. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини від 11 серпня 2011. № 811/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>
2. Бібліотека Воеводіна // Економічна енциклопедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://enbv.narod.ru/text/Econot/encyclo/str/E-770.html>
3. Сурилов А. В. Теория государства и права: Учеб. пособие для юридических факультетов, университетов и институтов. / А. В. Сурилов. — К. ; О. : Вища шк., 1989. — С. 64.
4. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. У 2 т. Т. I. З найдавніших часів до початку ХХ ст. / за ред. В. Д. Гончаренка ; уклад.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький. — Вид. 2-ге, переробл. і допов. — К., 2000. — 472 с.
5. Руська правда, 1702 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.hrono.ru/dokum/1000dok/pravda72.php>
6. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін від 5 квітня 1710р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>
7. Історія української Конституції / упоряд.: А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. — К., 1997. — 441 с.
8. Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://constituanta.blogspot.com/2011/07/1743.html>
9. Сейко Н. А. Фундування народних училищ польською громадою правобережжя (перша половина ХІХ ст.) // Українська поліоністика. — Житомир, 2011. — № 8.
10. Собрание малороссийских прав, 1807 р. — К. : Наук, думка, 1993. — 367 с.
11. Общее гражданское уложение Австрийской Империи, 1811 г. / пер. Г. Вербловский. — СПб. : Изд. ред. комис. по сост. Гражд. Уложения, 1884. — 539 с.
12. Антологія української юридичної думки. В 6 т. Т. 4. Конституційне (державне) право / [за заг. ред. Ю. С. Шемшученка]. — К. : Юрид. кн., 2003. — 600 с.
13. Шульц О. А. Становлення прав дитини в Україні, як об'єкта конституційно-правового регулювання // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2009. — № 3. — С. 103–109.
14. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. Т. II / П. Христюк — Відень, 1921. — С. 175–180.
15. Мазур О. Я. Українська національна рада та її змагання за державність (жовтень 1918 р.) [Електронний ресурс] / О. Я. Мазур. — Л., 2009. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vknulr/armia/2009_652/09.pdf
16. Швець І. В. Нормативне регулювання конституційно-правового статусу дитини в Україні // Бюлетень Міністерства юстиції України. — К., 2011. — № 10.
17. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади «Уряди Західноукраїнської Народної Республіки — Документи» від 13 листопада 1918 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kmi.gov.ua/control/publish/article?art_id=1237881
18. Конституційні акти України, 1917–1920. Невідомі конституції України / [відп. ред. Ю. Д. Прилюк ; наук. ред. і упорядкув.: Ю. Д. Прилюк, В. Ф. Жмир]. — К. : Філософ. і соціол. думка, 1992. — 272 с.
19. Історичні передумови розвитку конституційного процесу в Україні [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Київської міської влади. — Режим доступу : <http://www.km.gov.ua/divinfo.asp?lcN200140>
20. Субтельний О. Історія України / О. Субтельний ; пер. з англ. Ю. І. Шевчука ; вступ. ст. С. В. Кульчицького. — 3-тє вид., переробл. і допов. — К. : Либідь, 1993. — 720 с.
21. Конституция (Основной закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики (утверждена постановлением XII Всероссийского Съезда

Советов от 11 мая 1925 г.) (с изменениями от 18 ноября 1926 г., 15 апреля 1927 г., 18 мая 1929 г.) (раздел I, глава I п. 8) [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://constitution.garant.ru/history/ussrsfsr/1925/red_1_925/5508614/chapter/1/#11100

22. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки, історичний документ від 30 січня 1937 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/001_001

23. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки, Закон від 20 квітня 1978 № 888-IX [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/888-09>

24. Женевська декларація «Прав дитини» Ліга Націй від 26 вересня 1924 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unicef.org/vietnam/01-Declaration_of_Geneva_1924.pdf

25. Декларація прав дитини ООН; від 20.11.1959 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384

26. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>

27. Конвенція о правах ребенка (принята Генеральной Ассамблеей ООН 20 ноября 1989 года) // Сборник международных стандартов и норм ООН в области правосудия в отношении несовершеннолетних. — М. : Юнисеф, 1998.

УДК 347.963(477):342.72/73

Е. Іскендеров,

асистент кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ

Положення Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Конвенції про захист прав людини й основних свобод, відтворені в Конституції України, покладають на державу обов'язок створити таку систему органів, що буде здатна гарантувати дієвий захист прав і свобод людини і громадянина. Правову державу, якою проголошена Україна у статті 1 Основного Закону, неможливо уявити без повного визнання прав людини і становлення ефективної системи гарантій їх захисту. У зв'язку з цим однією з основних проблем будь-якої сучасної цивілізованої держави є вдосконалення системи захисту прав і свобод людини і громадянина, а також окремих її елементів.

На сьогодні в нашій країні створено цілу низку інституцій, діяльність яких

спрямована на захист прав і свобод громадян — суди, адвокатура, громадські правозахисні організації, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини тощо. У зв'язку з цим вірно відзначає А. Уриваєв, що «правозахисна система ... базується на принципі багатоканальності, численності засобів та способів забезпечення та захисту прав людини, серед яких зацікавлена особа може обрати той, який уявляється їй оптимальним з точки зору часу, витрат та процедурної складності» [1, 3031].

Безумовно, значне місце в системі захисту прав і свобод людини і громадянина займає судовий захист, проте державний захист прав громадян включає в себе функціонування і позасудового правозахисного механізму, в якому іс-